

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ВЧЕНОГО-ГРУНТОЗНАВЦЯ

Только после того, как наука овладеет почвой, как естественно-историческим телом, будет расчищено и подготовлено поле для эксплуатации её.

В. В. Докучаев

Так свого часу писав всесвітньо відомий вчений, засновник наукового генетичного ґрунтознавства Василь Васильович Докучаєв, 170-річчя від дня народження якого відмічає наукова аграрна спільнота. Народився Василь Васильович 1 березня 1846 року в с. Мілюково Смоленської губернії.

Про велич і місце цього вченого в історії аграрної науки В. І. Вернадський писав: «...В історії природознавства в Росії протягом ХІХ ст. небагато знайдеться людей, які могли б бути поставлені в ряди з В. В. Докучаєвим за впливом, який вони чинили на хід наукової роботи, за глибиною й оригінальністю їх узагальнюючої думки...». У всьому світі В. В. Докучаєв відомий як творець наукового ґрунтознавства, на якому базується сільськогосподарська галузь, як основа продовольчої безпеки кожної країни.

В. В. Докучаєв дав перше наукове визначення поняття «ґрунт», що це «...«денні» або зовнішні горизонти гірських порід (однаково яких), які природно змінені спільним впливом води, повітря і різного роду організмів, живих і мертвих».

В. В. Докучаєв добре розумів і застосував внесок попередників і своїх сучасників у розумінні еволюції чорноземів або ґрунту – основи основ життя на землі. Він створив вчення про генезис і географію ґрунту як природного тіла, він передбачив появу і подальший розвиток нової науки – екології. За його ініціативи у 1899 році засновано журнал «Почвоведение». У 1894 році він засну-

вав першу в Росії та у світі навчальну кафедру ґрунтознавства при Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісівництва.

Як засновника наукового ґрунтознавства, його хвилювало питання про те, «как именно, при помощи каких средств и приемов добиться ... единственно возможного выхода из современного крайне тяжелого и, говоря откровенно, крайне постыдного для владельцев лучших в мире земель состояния нашего степного черноземного земледелия». Тому він поставив перед собою завдання дати можливо правильний «діагноз хвороби», тобто розкрити причини посухи і спланувати заходи, з допомогою яких можна було б, за його висловом, реставрувати наші чорноземні степи.

Восени 1883 року вийшла в світ робота В. В. Докучаєва «Русский чернозем», в якій він довів, що ґрунт – своєрідне тіло природи, яке повинно стати об'єктом самостійної науки.

Ця книга була тріумфом молоді науки – ґрунтознавства, і за яку академія наук присудила йому повну Макаріївську премію – вищу академічну нагороду того часу. Завдячуючи їй, виникло морфолого-генетичне або наукове ґрунтознавство, що сприяло появі сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та складової природознавства і культури кожної нації. Зміст книги «Русский чернозем» він у листопаді 1883 року доповів на Загальних зборах Вільного економічного товариства і на її основі в Петербурзькому університеті захистив дисертацію

на здобуття ступеня доктора геології і мінералогії. Слід зазначити, що перший проект структурування вітчизняного галузевого дослідництва теж належав В. В. Докучаєву, який він виклав у видатній праці «Наши степи прежде и теперь».

Докучаєв підкреслював, що діяльність і тим більше створення будь-якої дослідної станції має бути обов'язково пристосованим до місцевих фізико-географічних і сільськогосподарсько-екологічних умов.

У 1892 році вийшла в світ його книга «Наши степи прежде и теперь», яка була одним із видатних видань кінця XIX століття, що з'явилася після катастрофічної посухи 1891 року.

У цій роботі В. В. Докучаєв численними фактичними знаннями довів, що «...наша черноземная полоса, несомненно, подвергается, хотя и очень медленному, но упорно и неуклонно прогрессирующему иссушению».

Відкривши причини цього явища, він запропонував широку програму агрономічних і меліоративних заходів по впорядкуванню водного господарства в степу. Однією з важливих причин висушування степу він вбачав у знищенні лісів, адже вони захищають місцевість від розмиву і вітрів, нагромаджують сніг, сприяють збереженню ґрунтової вологи, а, вірогідно, і підняттю горизонту ґрунтових вод. Він називав ліси важливим, найбільш надійним і вірним регулятором атмосферних вод і життя наших річок, озер і джерел. Він указував на хижацьке ведення землеробства і підкреслював, що чернозем, як і будь-який організм, як би він не був добре складений, якими б високими природними якостями був одарений, але, дякуючи поганому догляду, неправильному живленню, непомірній праці, його сили надірвані, виснажені, він уже не в змозі правильно працювати, на нього не можна покластися, він може сильно постраждати від найменшої випадковості, яку в разі іншого, більш нормального стану він легко б переніс або, в будь-якому разі, суттєво не постраждав і швидко одужав. У програму по підняттю степового землеробства В. В. Докучаєв включав наступні п'ять груп заходів: регулювання великих і малих річок; регулювання ярів і балок; регулювання водного господарства у відкритих степах на водороздільних територіях; опрацювання норм, що визначають відносні площі ріллі, лук, лісу і води; визначення прийомів обробітку ґрунту, найбільш сприятливих для найкращого використання вологи і більше пристосування сортів культурних рослин до місцевих як ґрунтових, так і кліматичних умов.

В. В. Докучаєв писав: «Всі ці вороги сільськогосподарства: вітри, бурі, посухи і суховії

страшні нам лише тому, що ми не вміємо володіти ними. Вони – не зло; їх тільки потрібно вивчати і навчатися управляти ними, і тоді вони ж будуть працювати нам на користь».

Він розробив заходи боротьби з посухою, з водною і вітровою ерозією ґрунту, з розпиленістю структури чорноземів, достатньо детально для свого часу враховував процес окультурювання ґрунтів у випадку удобрення гноєм.

Василь Васильович підкреслював, що всіляке землеробське господарство повинно бути строго зональним. Слід пристосувати і наші сівозміни, і наше скотарство, і наші культурні рослини, садівництво, плодівництво і лісівництво до зональних фізичних і сільськогосподарських умов, що поліпшення сільськогосподарських культур може піти правильним, надійним шляхом лише в разі всебічного знайомства з ґрунтами; тільки фундаментальне, наукове вивчення нинішнього і минулого ґрунтів може стверджувати сказане, яким буде їхнє майбутнє.

Ще в 1881 році В. В. Докучаєв пророчо стверджував, що «благодать» настане «...тільки тоді, коли в нашій сільськогосподарській галузі станеться реформа більш глибока, що охоплює весь лад її, коли ... наша сільськогосподарська справа буде організована на більш правильних сільськогосподарських та економічних засадах знання, капіталу і праці».

Василь Васильович брав активну участь в роботі Полтавського сільськогосподарського товариства. На засіданні, що відбулося 12 лютого 1884 року секретар доповів зібранню, що в правлінні товариства одержано працю Докучаєва «О черноземе». За пропозицією Д. К. Квітки зібрання просило свого члена П. Заборинського на основі як праці Докучаєва, так і взагалі на основі існуючої літератури підготувати для Товариства доповідь про черноземи Полтавської губернії. Зібрання обрало Докучаєва своїм членом-кореспондентом.

З цього часу і по 1892 рік йому доручалося підготувати записку про метод складання топографічних і ґрунтових карт; провести детальне фізико-хімічне дослідження ґрунту Дослідного поля Полтавського сільськогосподарського товариства; на технічній виставці попереднє випробування знарядь для обробітку ґрунту рекомендувалося проводити за класифікацією дослідника полтавських ґрунтів професора Докучаєва. На засіданні Товариства 24 січня 1890 року за пропозицією О. О. Ізмаїльського від імені Товариства було висловлено подяку В. В. Докучаєву за прийняття ним на себе ініціативи самостійної постанови на VIII з'їзді натуралістів в С.-Пе-

тербурзі питань сільського господарства в секції агрономії. На засіданні 12 лютого 1892 року професор В. В. Докучаєв був обраний в почесні члени Товариства.

27 квітня 1899 року він виступив на засіданні з доповіддю по завершенню роботи експедиції на тему «Про завдання заснованого товариства, розповсюдження сільськогосподарських знань та умінь у зв'язку зі вченням про зони природи». Мета цього товариства полягала в розробці і поширенні різного роду знань в безпосередньому зв'язку з районними зональними умовами як фізико-географічними, історичними, так і побутовими і економічними.

Головною причиною сільськогосподарських невдач В. В. Докучаєв вважав ту обставину, що ми хотіли перенести німецькі вказівки, опрацьовані переважно для їхньої зони, до нас на чорноземі. «В цьому, – підкреслював він, – наша найкрупніша й найбільша помилка. Нам треба ж, нарешті, стати на свої власні агрономічні ноги, нам треба створити лісостепову агрономію, чорноземну агрономію. Це лише окремі приклади різнобічної плідної роботи великого вченого. Та для полтавців ім'я всесвітньо відомого ґрунтознавця Василя Васильовича Докучаєва навіки вписано в історію аграрної науки Полтавщини і старішої на Україні Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції ім. М. І. Вавилова. Адже з 1888 року по 1894 роки Василь Васильович очолював Полтавську експедицію по дослідженню ґрунтів Полтавської губернії. Протягом цього часу було проведено всебічне обстеження і зібрана велика колекція ґрунтів, гірських порід, гербарій рослин, за результатами досліджень написано 16 томів із супроводжуваними їх картами.

Аналізуючи наукові праці В. В. Докучаєва, приходиш до висновку, що він всебічно дослідив Полтавську губернію, адже вчений 893 рази посилається на 113 географічних назв, 168 разів згадує 25 великих і малих річок губернії.

Географія перебування його на Полтавщині охоплює Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Переяславський, Новосанжарський, Оржицький, Роменський, Хорольський, Чутівський, Полтавський, Прилуцький, Золотоніський, Кобеляцький, Константиноградський, Диканський, Шишацький повіти, численні міста, села, хутори, яри, ліси, балки, степи тодішньої Полтавської губернії. Пам'ять про великого вченого бережуть місця на Полтавщині, де побував Василь Васильович, це: маєток князя В. С. Кочубея в Диканьці, Кочубеївські дуби під Диканькою, Центральна садиба Дібрівського

конезаводу на Миргородщині, будинок у Полтаві по вулиці Пушкіна 109, в якому В. В. Докучаєв бував у гостях у М. О. Олеховського, ділянка перелогу на території Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції, на якій відбирали зразки ґрунту, та інші. У 1989 році на честь 105-річчя Полтавської сільськогосподарської дослідної станції на головному її корпусі було відкрито меморіальну дошку видатним вченим-дослідникам, серед яких і ім'я В. В. Докучаєва.

У музеї станції зберігається кольорова карта ґрунтів Полтавської губернії, що видана в 1893 році Полтавським губернським земством, а також чотирьохметровий моноліт темно-сірого опідзоленого ґрунту.

У Кременчуці на фасаді одного з будинків у 2001 році відкрито меморіальну дошку з написом: «У цьому будинку готелю «Вікторія» влітку 1890 року зупинялись дослідники ґрунтів Кременчуцького повіту В. В. Докучаєв, засновник наукового ґрунтознавства, та його учень В. І. Вернадський, автор природничо-історичної концепції розвитку». З ім'ям В. В. Докучаєва на Полтавщині пов'язана ще одна пам'ятка – це лісосмуга О. О. Ізмаїльського, посаджена на початку 90-х років XIX століття за участю В. В. Докучаєва на хуторі Дячкове Полтавського повіту (нині с. Дячкове Диканського району).

Ще в той час В. В. Докучаєв зробив висновок, що чорноземна смуга зазнала, хоч і дуже повільного, але прогресуючого висушування, причина якого у вирубуванні лісів на водорозділах і в долинах річок, у катастрофічному зростанні ярів, у втраті зернистої структури ґрунту, хижацькому розорюванні степів.

Мабуть, нікого не залишать байдужими слова В. В. Докучаєва, сказані в час проведення Полтавської експедиції: «...єдиний куточок, де ще збереглися місцями незаймані степи, знаходяться у самій східній ділянці Костянтиноградського повіту ... Тут ще й тепер ... росте ковила до поясу людини; ... тут ще до цього часу кишить безліч ховрахів, у великій кількості водиться дрофа та доживає свій вік доісторичний байбак».

Важливого значення Василь Васильович надавав лісам. У цьому зв'язку доречно нагадати, що в його працях у статті Г. М. Висоцького є досить цікаве повідомлення відносно ходів дощових черв'яків. Отворів від цих ходів Висоцький нараховував до 225-ти на площі одного квадратного аршина, водночас він відмітив, що ліс, який прекрасно ріс на такому пронизаному черв'яками ґрунті, зупинився в рості і гинув після того, як ходів цих у ґрунті не виявилось.

ЮВІЛЕЇ ТА ВИЗНАЧНІ ДАТИ

В. В. Докучаєв запропонував заходи із врятування чорноземних степів – створення полезахисних лісосмуг, регулювання річок, визначення способів обробітку ґрунту, які б сприяли накопиченню вологи. Вчитуючись у праці В. В. Докучаєва «Русский чернозем», «Наши степи прежде и теперь», необхідно пам'ятати, що він не ставив своїм завданням давати назавжди установлені рекомендації з питань ґрунтознавства, землеробства. Ним показані загальні закономірності їх розвитку. Час іде, досягнення науки, науково-технічний прогрес охоплюють всі сфери аграрного виробництва. Тому, враховуючи наведені в працях В. В. Докучаєва закономірності, необхідно шукати більш ефективні способи впливу на природні процеси, вивчати практичний досвід землеробства, що особливо важливо в умовах глобального потепління, в разі гострого дефіциту воло-

ги. Саме такими є досвід ведення органічного землеробства, збереження і відновлення лісосмуг, регулювання річок, заліснення непродуктивних земель.

Тож, робімо все, щоб зберегти для майбутніх поколінь найцінніше наше багатство, «царя ґрунтів» – чорнозем, на що націлював і якому присвятив життя всесвітньо відомий вчений Василь Васильович Докучаєв.

Микола Опара, кандидат сільськогосподарських наук, професор кафедри землеробства і агрохімії, Заслужений працівник сільського господарства України

Надія Опара, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Полтавська державна аграрна академія

ДОВІДКА «СЕЛА ПОЛТАВСЬКОГО»

Василь Васильович Докучаєв народився 17 лютого (1 березня за новим стилем) 1846 року в с. Мілюково Смоленської губернії.

У 1867 році закінчив Смоленську семінарію і вступив у Духовну академію в Петербурзі. В цьому ж році залишив академію і вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету.

В 1871 році закінчив університет по розряду природничих наук. З цього часу розпочинається його наукова діяльність.

У 1878 році захистив магістерську дисертацію.

В 1879 році очолює кафедру мінералогії в Петербурзькому університеті.

В 1882–1886 роках очолює Нижегородську експедицію.

В 1883 році виходить у світ книга «Русский чернозем». Йому присвоєна ступінь доктора географії і мінералогії.

З 1888 по 1894 роки очолює Полтавську експедицію.

В 1892 році виходить у світ книга «Наши степи прежде и теперь».

У 1892 році очолює Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісоводства.

У 1898 році побачила світ робота «Місце і роль сучасного ґрунтознавства в науці і житті», а в 1899 році – «Вчення про зони природи».

Після тривалої хвороби 26 жовтня (8 листопада за новим стилем) 1903 року В. В. Докучаєв пішов із життя.